

Rondblik

Omgaan met andere (jonge) kerken

L.J. Joosse

Aansluiting

Kerken in het buitenland zijn vaak anders. Hoe ga je daarmee om: kunnen ze als gereformeerde kerken wel anders zijn, en in hoeverre dan? Is het gereformeerde geloof universeel en is er geen ruimte binnen ons wereldwijde netwerk van gereformeerde kerken voor een andere kerkelijke cultuur?

Vanuit diverse zusterkerken zaten we met tien man in Zwolle bij elkaar, uit Canada en Nieuw-Zeeland, Korea en Nederland, Amerika en Schotland. Als leden van de internationale zendingscommissie van de ICRC, de vierjaarlijkse conferentie van gereformeerde en presbyteriaanse kerken, hadden we deze lastige vraag op tafel: welke ruimte hebben jonge kerken voor een eigen ontwikkeling en wanneer houdt zending op? Wat is kerkelijke zelfstandigheid en volwassen 'rijpheid' voor Nederlandse, Afrikaanse, Aziatische, Amerikaanse kerken? Kijk je dan voornamelijk naar hun belijdenis? Zijn daarvoor de gereformeerde belijdenissen, zoals in Europa in vroeger eeuwen vastgelegd, nog onze actuele maatstaf? En moeten andere (jonge) kerken volledig al deze confessies onderschrijven, zelfs letterlijk overnemen, om zusterkerken te zijn? Ze leven toch in een andere cultuur? Onze drie formulieren van eenheid zijn immers vooral de basis voor ons samenwerken binnen de ICRC en voor het aangaan van kerkelijke betrekkingen met elkaar als kerken.

Kortom, hoe lang duurt zendingswerk, wanneer eindigt het? Ontwikkelingen in jonge en andere kerken kunnen zomaar bezorgdheid oproepen omdat ze anders zijn. Maar ook, waarom zou je geen intense relaties hebben met kerken die een andere historie en een andersoortige kerkelijke cultuur kennen? Hoe breed kunnen onze kerkelijke betrekkingen dan worden? Afgedacht van wat kerken praktisch voor elkaar kunnen betekenen, er zijn toch grenzen voor relaties?

Historisch besef kan helpen richting te geven in antwoorden op dit soort vragen. Juist in de actuele vernieuwing binnen onze kerken is het van belang aan te sluiten bij het gereformeerde verleden, om helderheid te scheppen over de vraag welke koers bijbels en historisch verantwoord is. Aansluiting bij vroegere kerkelijke inzichten en beslissingen is bovendien nodig om recht te doen aan Christus' kerk en de gemeenschap der heiligen: we hebben vandaag niet voor het eerst het evangelie ontvangen. Dit geldt ook waar het om onze relaties met (jonge) kerken in andere landen gaat.

Kernbenadering

Van huis uit waren gereformeerden al direct gericht op zendingswerk, op mondiale uitbreiding van de kerk of verbreiding van de gereformeerde religie. Zeker vanaf 1598 deden zich nieuwe mogelijkheden voor van mondialisering. Deze werden door onze kerken met beide handen aangegrepen, niet het minst om de invloed van een opkomende moslimwereld in Oost-Indië terug te dringen. Honderden predikanten, schoolmeesters en ziekentroosters werden in de zeventiende eeuw uitgezonden met de opdracht kerken te planten zowel in de Oost als in de West. Van deze kerkelijke werkers werd verwacht dat ze zelfstandig als kerkplanters konden optreden. In hun activiteiten stonden evangelieverkondiging en goed onderwijs voorop. Toen heerste immers in reformatorische kring het bijbels inzicht dat geloof bij niet-christenen gaat vóór hun doop, en dat gedragsverandering of leefwijze volgen ná evangelieverkondiging als bevel tot geloof en bekering.

Rooms-katholieken, maar ook puriteinen draaiden het toen juist om: éérst verandering van gedrag bij verre volkeren en wel overeenkomstig christelijke maatstaven, te weten de tien geboden, en pas dán komen tot ware bekering en geloof. Dus eerst hadden zij aandacht voor de ‘buitenkant’, dan pas voor de ‘binnenkant’ van de mens. Gereformeerden legden daartegenover allereerst groot accent op bekwame evangelieverkondiging, en dus op goede boodschappers en onderwijzers met het oog op degelijk geloofsonderricht. Pas in tweede instantie vroegen ze naar gedragsverandering als bevestiging van het nieuwe geloof.

Daarom zochten gereformeerden allereerst naar een innerlijke confrontatie met valse religies. Deze aanpak is wel de confronterende methode genoemd: tegenover valse religies werd het Woord of de evangelieverkondiging gesteld. Beter lijkt ons de term ‘kernbenadering’. Predikanten wilden bij de aangetroffen valse religies in Oost- en West-Indië doordringen tot de kern ervan, zowel van de religie als van de overzeese cultuur om deze te vervangen door de heilsboodschap van Christus Jezus. Op die manier ontstonden er in Oost en West door zending en migratie, die beide hand in hand gingen, nieuwe jonge kerken.

Het is leerzaam na te gaan hoe gereformeerden vanuit Nederland met die andere kerken omgingen. Twee momenten zijn zeker interessant, de zeventiende eeuw en de periode vlak voor de Vrijmaking. Het gaat daarbij dus om een antwoord op de vraag: werd kerken buiten ons land bewegingsvrijheid gegund om zelfstandig tot een eigen belijdenis te komen en in de eigen cultuur zelfstandig de kerk te organiseren?

Brazilië en Noord-Amerika

Vanaf 1628 ontstonden er jonge gereformeerde kerken in Noordoost-Brazilië. Kerkelijk werd Recife daarvan het centrum. In datzelfde jaar werd ook de kerk in Noord-Amerika opgebouwd. Nieuw-Amsterdam (nu New York) werd daar kerkcentrum. In ons land beslisten toen de classes Amsterdam en Walcheren namens alle kerken welk buitenlandbeleid er zou worden gevoerd. Predikanten werden uitgezonden. Ze kregen een ruim mandaat mee. Konden ze overzee kerken planten, dan moesten predikanten en schoolmeesters zelf hun plek in die kerk innemen. Vrij zelfstandig konden ze dus overzee opereren. En anders dan tegenwoordig in de zending wel eens praktijk werd, hielden de kerken in het vaderland zich niet met de dagelijkse zaken van kerkopbouw overzee bezig. Binnen de Nederlandse classes beperkte men zich tot de hoofdzaken van de kerk overzee. Er waren immers bekwame predikanten uitgezonden.

Geplante kerken werden op het door haar aangenomen geloofsgetuigenis beoordeeld. Vanuit Nederland werd erop aangedrongen dat (slechts) de Heidelbergse Catechismus inhoudelijk werd overgenomen door vertalingen. Het ging niet om het aantal geloofsbelijdenissen en andere overzeese kerkdocumenten, maar om het gereformeerde gehalte ervan.

Daarom stond de Amsterdamse classis het jonge kerken niet toe nieuwe belijdenissen te maken. Kerkelijk Amsterdam toonde een groot wantrouwen toen men hoorde dat de kerken in Brazilië een eigen (Portugese en Braziliaanstalige) belijdenis hadden opgeschreven. Brazilië werd gemaand op de belijdenissen van de Dordtse synode 1618-1619 terug te vallen. De eis werd voortaan gesteld dat de daar aanvaarde belijdenissen ook overzee moesten worden gehanteerd. Zo ging deze synodebeslissing daarover een eigen leven leiden en een (statisch) criterium vormen voor de beoordeling van het gereformeerde gehalte van overzeese kerken. Overzee werd dit in de Braziliaanse kerken niet echt gewaardeerd en de classis Walcheren had meer vertrouwen in de ontwikkelingen overzee.

Met veel vrucht werd er in Brazilië toch een nieuw geloofsboekje of catechismus gehanteerd ten behoeve van Tupi-Brazilianen. In Nieuw-Amsterdam werd de Amsterdamse classis trouw gevolgd, al werd ook daar toch een nieuw vertaald catechismusboekje gemaakt. In het vaderland werd bezorgd toegekeken, bevreesd als men was voor verlies aan gereformeerde identiteit overzee.

De grens werd getrokken bij het geloof van lutheranen. Deze werden tot aan de Engelse overname van New York verhinderd een eigen gemeente te stichten. Ze bleven welkom in de gereformeerde

kerk, konden er hun kinderen laten dopen. En wel, omdat niet (meer) werd gevraagd dat zij hun kinderen in de leer ‘alhier’ (dus de gereformeerde) zouden laten onderwijzen. In de Republiek werd die geloofseenheid niet bevorderd met lutheranen. De overheid gunde lutheranen separate kerken. In Nieuw-Amsterdam bleef de geloofseenheid met lutheranen binnen gereformeerde kerkgrenzen en de catechismusprediking wel bewaard. Zo zaten daar gereformeerden en lutheranen tot de Engelse tijd in 1664 aan één avondmaalstafel. Hun geloofsverschillen overzee werden niet per definitie als kerkscheidend opgevat door orthodoxe predikanten als Megapolensis en de rechtzinnige gouverneur Pieter Stuyvesant, ex-theologiestudent van Franeker. Toch bleef de vraag hangen, of zij nu wel of niet pasten binnen de gereformeerde geloofsgemeenschap. Dit gold niet alleen de confessionele, maar ook hun kerkrechtelijke integratie.

Verskil van inzicht deed zich ook in kerkrechtelijk opzicht voor: waren de overzeese kerken organisatorisch een verlengstuk van de Nederlandse? Geplante kerken werden niet geplaatst binnen het Nederlandse netwerk of kerkverband. Toch, de Amsterdamse classis typeerde de nieuwe kerken als ‘deponderend’ of afhankelijk van de Nederlandse, terwijl de Walcherse classis benadrukte dat de buitenlandse kerken zelfstandig waren, hoezeer ze communicatie en verantwoording op hoofdzaken schuldig waren aan de Nederlandse. Alleen al uit een oogpunt van duurzame geloofseenheid.

Uitgezonden predikanten als Justus Heurnius in Oost-Indië verdedigden de volledige gelijkwaardigheid van de kerken in Indië met die in Nederland, zoals destijds ook de Franse, Engelse en Waalse zusterkerken als gelijkwaardig met de Nederlandstalige werden beschouwd. Kerkorganisatie overzee werd als een hoofdzaak gezien, waarom men zich er in Nederland mee bemoeide. Zowel Amsterdam als Walcheren reageerden hevig geïrriteerd toen er in Brazilië een classis werd gevormd zonder dat daarvoor Nederlandse instemming was gevraagd. In Oost-Indië kon er geen classis worden gevormd. De kerken lagen daar te ver uit elkaar. Bovendien, de predikanten kwamen steeds in Batavia (nu Jakarta) samen binnen de kerkenraadsvergaderingen. Daar hield men persoonlijk en pastoraal ruggespraak met elkaar. Dit was anders dan in Noord-Amerika. Daar stelde de oud-Meppeler predikant op Long Island, Johannes Theodorus Polhemius, voor een classis te vormen. Onder druk van kerkelijk Amsterdam durfde men dat toen niet door te zetten. Dit gebeurde dus wel in Brazilië, ondanks tegenwerking. Zelfs werden er twee classes opgericht en in 1644 een synode.

Ook al zetten de kerken in Brazilië zelfstandig hun eigen organisatie door, toch werd de kerkelijke leiding nog niet geheel gelegd in handen van Brazilianen, zoals de bekwame en betrouwbaar gebleken jongeren Pedro Poti en Antonio Parabaíba, al werd naar hen wel kerkelijk, niet politiek geluisterd. Naderhand werden de gereformeerde kerken in Brazilië door de Portugezen uitgeroeid en de laatste gereformeerde Brazilianen rond 1690 gedood.

Het kerkelijke buitenlandbeleid verliep vanuit Nederland dus vanaf het begin over een dubbelspoor: confessionele noch organisatorische vrijheid. Wel lokale zelfstandigheid overzee, en de uitgezonden werkers, predikanten en onderwijzers, integreerden volledig in de buitenlandse kerken. Ook werden kerkgrenzen overzee opgerekt om kerkelijke verdeeldheid te minimaliseren, of omgekeerd: kerkelijke eenheid te optimaliseren.

Java en Sumba

Het buitenlandbeleid van onze kerk in de twintigste eeuw roept een nog sterker spanningsbeeld op. En wel o.a. waar het gaat om jonge kerken van Midden-Java en Sumba, nl. in de periode vóór de Vrijmaking 1944. Deze kerken ontstonden voornamelijk als vrucht van zending.

Ook al voltrok zich de evangelieverkondiging in een andere taal en cultuur, toch werd dit gebied vanuit het Nederlandse kerkverband als een kerkelijk verlengstuk gezien. Twee predikanten maakten naam op grond van hun kernbenadering in hun zendingswerk, te weten dr. H.A. van Andel op Midden-Java (Solo) en ds. D.K. Wielenga op Sumba. Anderen volgden deze benadering of stonden een minder belijdenismatige aanpak voor, zoals ds. J.H. Bavinck. Deze werd door ds. Van Andel (die in 1932 toetrad tot de redactie van *De Reformatie*) naar Solo gehaald. Anderen

wilden er helemaal niet van weten dat de Heidelbergse Catechismus zou worden gebruikt als belijdenis voor Javaanse kerken.

Toch gunden ook Van Andel en Wielenga Javaanse kerken een duidelijke bewegingsvrijheid, als deze maar bleef binnen de grenzen van gereformeerde inzichten en beslissingen. Ze benadrukten het eigen karakter van een zelfstandige, echt Javaanse en Sumbanese kerk.

Tegelijk echter verminderden ze organisatorisch het recht van deze kerken. Organisatorisch handhaafden beiden de inmiddels opgerichte Algemene Vergadering (AV). Dat was geen vergadering van kerken, maar van missionaire dienaren des Woords of zendelingen. Zelf integreerden ze als uitgezonden ook niet binnen de jonge kerken, ook al typeerde Van Andel zichzelf op een dubbele, tweeslachtige manier. Hij noemde zich predikant van de zendende kerk in Nederland, maar tegelijk predikant van Solo en dus Javaans kerkenraadslid.

Dit had tot gevolg dat niet aan de Javaanse kerk(en), maar aan een niet-kerkelijke AV van uitgezonden op Java en op Sumba de beslissende stem werd toegekend over heel het zendings- en kerkbeleid. De Nederlandse zendingsdeputaten gingen veelszins ook op die AV af. De uitgezonden predikanten hadden toen de sterkste centrale stem in zendingszaken voor buitenlandse kerken. Althans, zo was dat vóór 'onze' Vrijmaking in 1944.

Nog minder dan eeuwen tevoren kregen betrouwbare jongeren, Javaanse en Sumbanese evangelisten en schoolmeesters, deel in de kerkelijke leiding op Java en Sumba. Sterker nog, ook al waren er in 1936 o.a. op Java voldoende classes van kerken opgericht door toedoen van Van Andel, toch werden kerkbeslissingen steeds genomen door Nederlanders op Java via hun AV. De Nederlandse deputaten volgden hun beleid, zoals met betrekking tot de beslissing om internationaal met andere kerken zendingszaken te doen. Van Andel was daartegen en daarom gingen de gereformeerde kerken internationaal in zendingszaken een eigen weg. Zo werd ook in tuchtzaken het oordeel niet overgelaten aan Javaanse of Sumbanese kerkleiders, evenmin als in andere kerk- en schoolzaken. Dat deze centrale positie van de uitgezonden op gespannen voet stond met het gereformeerde beginsel van kerkelijke en lokale zelfstandigheid, werd slechts theoretisch erkend.

Actueel

De gereformeerde kerken bleken, nog meer dan in de zeventiende eeuw, sinds de twintigste eeuw moeite te hebben met de gelijkwaardigheid en theologische bewegingsruimte van jonge, andere kerken.

Na de Vrijmaking erfden de kerken dit vroegere spanningsvolle buitenlandbeleid. Door de generale synode in 1945 en 1946 werd vooral teruggegrepen op wat vóór de Vrijmaking gangbaar werd. En wel voornamelijk via haar eerste 'zendeling' van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, ds. S.J.P. Goossens. Deze bleef dan ook zendeling heten, terwijl de kerk op Sumba toen allang geïnstitueerd was en er bevoegde Sumbanese evangelisten waren.

Pas in 1975 werd 'Sumba' als buitenlandse kerk in haar zelfstandigheid erkend. 'Sumba' viel ook toen onder 'buitenland' en onder 'zending'. Dit gold ook Curaçao: al ligt het binnen het koninkrijk der Nederlanden, het werk valt buiten onze taal en cultuur, de jonge 'kerk' is geen verlengstuk (meer) van het Nederlandse kerkverband. Maar anderzijds, uitgezonden of 'zendelingen' integreren niet volledig binnen zelfstandige buitenlandse kerken.

Na de Vrijmaking vertoonde zich daarom enige onduidelijkheid of onzekerheid in de kerkelijke omgang met buitenlandse kerken. Dat is begrijpelijk vanuit een educatieve invalshoek. Om maar een voorbeeld te noemen: welke ouders laten in de zomer hun dertien- of veertienjarige zoon of dochter alleen met vakantie gaan? Maar wanneer moet je ze echt eigen wegen (durven) laten gaan? De vraag is dan, wanneer ben je zelfstandig?

In de jaren twintig bepleitte Van Andel, in navolging van A. Kuyper, dat Javaanse kerken recht hadden op de inrichting van eigen kerkleven. Hij stelde dat men het vanuit Nederland andere kerken moet gunnen zowel in hun belijdenis als organisatorisch anders te zijn en dat men het die

kerken vooral moet gunnen forse fouten te maken. Waar het om kerken van Christus Jezus gaat, daar zal de Geest van Jezus Christus die kerken steeds (terug)brengen tot het evangelie. In 1978 zijn onze kerken voorzichtig enigszins een nieuwere weg ingeslagen, en wel door echt uit te spreken dat andere bestaande kerken onder Christus' genadeheerschappij een eigen ontwikkeling kan worden gegund. Dit op grond van haar eigen historie en haar eigen cultuur. Een zelfstandige ontwikkeling verdienen echter ook kerken die als vrucht van zendingswerk op basis van de gehanteerde kernbenadering zijn geplant. Het is immers de Here Jezus Christus die zijn kerk vergadert en vermeedert, zo lezen we in de overwegingen van de synode Groningen-Zuid 1978 (*Acta* art. 139). En dan volgt er: 'dat wij er rekening mee moeten houden dat de Here Christus met zijn kerk onder verschillende volken een weg van eigen historie van strijd tegen dwaling en reformatie gaat. Daarom kunnen er verschillen aanwijsbaar zijn in de manier waarop andere kerken de waarheid Gods belijden, evenals verschillen in de inrichting en liturgische gebruiken en kerkrechtelijke afspraken terwijl ze toch samenstemmen in het belijden van het Woord van God en het handhaven van de ware leer evenals in de bediening van de sacramenten en ook niet willen afwijken van wat Jezus haar bevolen heeft te onderhouden.'

Bij deze uitspraak en overwegingen waren de presbyteriaanse kerken in Korea in beeld. Deze kerken werd vervolgens de door haar gevraagde missionaire hulp verleend. Een zendeling-docent werd uitgezonden. Deze werd onder opzicht en tucht van de Koreaanse kerk geplaatst en ging dus binnen de kaders van die zelfstandige groeikerken zijn werk verrichten. Maar deze positie werd nog niet toegekend aan kerken die vrucht van zendingswerk waren, zoals op Sumba. Dit kan verschil in behandeling betekenen.

Ook bij Indonesische (jonge) kerken valt te rekenen met de eigen cultuur die haar strijd tegen dwaling, en haar reformatie of voortdurende terugkeer tot het Woord van God bepaalt. Dit zou een eigen dynamisch proces van belijdenisvorming met zich kunnen meebrengen. Een voorbeeld van zo'n proces is de verklaring die kerkleiders uit o.a. Afrika en India zeer onlangs hebben opgesteld onder leiding van DVN in het kerkgebouw De Kandelaar te Amersfoort. Vandaar de naam voor dit document: 'Candlestand Statement' (zie www.candlestandstatement.nl).

Keren we terug naar de lastige vragen van het begin, dan kan één ding duidelijk zijn: inhoudelijk waren gereformeerden er van huis uit op uit anderen te brengen tot geloofseenheid. Dit betekende niet dat de vormgeving van Nederlandse geloofsbelijdenissen door andere kerken moest worden overgenomen. Tegelijk vonden zij het steeds spannend andere kerken echt inhoudelijk als gelijkwaardig te behandelen. De kerk bleek er in het verleden in de praktijk enigszins - zij het tweeslachtig - toe gebracht jonge kerken weinig ruimte te hebben gegeven fouten te maken in haar kerkorganisatie en in een proces van belijdenisvorming.

Ook kan de geschiedenis leren dat duurzaam zendingswerk geen eenzijdige activiteit kan blijven, zending doe je samen met de kerk overzee. En wel, met kerken en niet slechts met vergaderingen van uitgezonden.

In 2005 zal op een vergadering van de ICRC, de laatste werd in 2001 in Philadelphia gehouden, de discussie hierover ongetwijfeld voortgaan, en wel om eenheid in kerkelijk buitenlandbeleid te bevorderen binnen waarlijk gereformeerde en presbyteriaanse kerken. En dat om ook aan andere kerken die gelden als vrucht van zendingswerk en van wereldwijde herkenning, een duidelijke en eigen plaats te geven binnen het netwerk van kerken die zich willen bewijzen als kerken-van-het-Woord.